

Kniha Izaiáš v Prvním listu Korinťanům*

Ladislav Tichý

Při četbě listů apoštola Pavla je evidentně poznat, že se apoštol snaží, pokud mu to probírané téma či řešený problém dovoluje, podepřít svoji argumentaci také citacemi nebo alespoň odkazy či narážkami na texty Bible, tj. Starého zákona. Přitom ovšem samozřejmě necituje všechny starozákonné knihy stejně často. Velmi významné místo mezi biblickými citacemi či narážkami zaujímá starozákonní kniha Izaiáš. Tento příspěvek se snaží prozkoumat a zhodnotit, jak Pavel využil knihu Izaiáš při svém poučování adresátů ve svém 1. listu Korinťanům, který patří mezi Pavlovy nejdelší listy.¹ Při analýze Pavlových textů bude zvláštní důraz kladen na zjištění vlivu a užití překladu Septuaginty (*LXX*). U řeckého textu 1. listu Korinťanům v nejnovějším (tj. 28.) kritickém vydání Nestle-Aland² je u 12 veršů uvedeno celkem 16 odkazů na knihu Izaiáš. Z těchto 16 odkazů je šest vtištěno kurzívou, což znamená, že jsou chápány jako přímé citace. Pět odkazů z oněch 16 má u sebe ještě gotické G (G), což odkazuje speciálně na text Septuaginty. Z těchto pěti míst s gotickým G jsou pouze tři ve spojení s údajem, který je vtištěn kurzívou. To na jedné straně znamená, že vliv a užití *LXX* se jeví jako dostatečně jasné také u pouhých narážek, a na druhé straně z toho však vyplývá, že ne každá citace odkazuje nutně na text, který je dochován jako Septuaginta. V následujícím textu nebude možné analyzovat všech 16 míst stejným důkladným způsobem, ale vzhledem k záměru příspěvku bude věnována pozornost především užití či vlivu textu *LXX*. Nejprve půjde tedy o zkoumání citací, u kterých se jeví vliv *LXX* jako dostatečně jasný,

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

¹ V 1 Kor Pavel o něco častěji odkazuje na knihu Žalmů (podrobné zhodnocení využití Žalmů v 1 Kor srov. např.: Jean-Luc VESCO, *Le Psautier de Jésus: Les citations des Psaumes dans le Nouveau Testament*, vol. I, Paris: Cerf, 2012, s. 103–127). Ale užití knihy Izaiáš se jeví rozhodně jako zajímavější a z vědeckého hlediska představuje větší výzvu pro badatele.

² Barbara ALAND – Kurt ALAND – Johannes KARAVIDPOULOS – Carlo Maria MARTINI – Bruce M. METZGER (ed.), *Novum Testamentum Graece*, 28. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012 (v dalším: N-A²⁸). Vydal Institut für Neutestamentliche Textforschung, Münster, pod vedením Holgera Strutwolfa.

potom o narážky, které je třeba také spojit s textem LXX. Ovšem opomenout nelze rovněž zbývající citace, z nichž některé jsou obtížně řešitelné i z exegetického hlediska. Před závěrečným zhodnocením budou probrány, třebas spíše souhrnně, i zbývající narážky na starozákonní text Izaiáše.

1. CITACE VYCHÁZEJÍCÍ Z TEXTU SEPTUAGINTY

V 1 Kor 15,32 se apoštol Pavel snaží korintským křesťanům ukázat, že jeho (jak to označil) „zápas se šelmami“ (ἐθνηγομάχησα)³ v Efesu by neměl vůbec žádný smysl, kdyby neplatila skutečnost, že mrtví vstávají. Za předpokladu neplatnosti této pravdy by se jeho život musel řídit příslovečným vyjádřením „jezme a pijme, vždyť zítra zemřeme“ (φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνήσκομεν). Řecký text tohoto výroku je totožný s textem v Iz 22,13b v Septuagintě. Tuto totožnost lze chápat jako potvrzení Pavlovy závislosti na překladu Septuaginty, třebaže se nejedná úplně o „normální“ případ vzhledem k onomu příslovečnému charakteru citovaného textu. Jistě existovaly podobné výroky v židovském i helénistickém světě, ale přesně odpovídající text se přesto jeví jako dostatečně silný argument ve prospěch závislosti na LXX. Na druhé straně je možné rovněž zaznamenat, že příslovečný charakter výroku byl pro Pavla určitou pomůckou pro snadnější zapamatování si přesného znění.

Případ citace, která je prostá jakéhokoliv ovlivnění tradovaným příslovím, máme v 1 Kor 2,16, kde se Pavel ptá: „Kdo totiž poznal mysl Páně, kdo ho bude poučovat?“ Zde Pavel cituje Iz 40,13. V Pavlově textu se však nachází několik rozdílů oproti textu Septuaginty. Jednak Pavel do textu Septuaginty vložil za tázací zájmeno τίς (kdo?) částici γὰρ (totiž) a jednak vynechal druhou část verše, která v řeckém textu obsahuje otázku „kdo byl jeho rádcem?“. Potom ještě v přejaté třetí části verše užil Pavel pravidelného slovesného tvaru συμβιβάζσει (indikativ futura: „bude poučovat“) místo atického tvaru συμβιβᾷ v Septuagintě. Nelze však pochybovat o tom, že Pavel je závislý na Septuagintě, protože hebrejský text má jinou větnou stavbu a první sloveso má poněkud odlišný význam (יָדַע = „vyměřit, určit“). Tento případ ukazuje, že Pavel znal nepochybně text Septuaginty, ale mohl jej užít relativně svobodně, např. že

³ Podle převažujícího názoru v komentářích to Pavel myslel v přeneseném smyslu.

se soustředil na smysl výpovědi nebo že do citovaného textu vložil další slova či nahradil už neživý slovesný tvar tvarem pravidelným, který se běžně užíval.

Podobný případ jazykového zásahu, který si dovolil apoštol Pavel, můžeme nalézt v 1 Kor 1,19. V tomto verši Pavel cituje Iz 29,14b, aby tím podtrhl odmítnutí pouze lidské moudrosti: „Zahubím moudrost moudrých a rozumnost rozumných zavrhnou.“ Jeho citace odpovídá textu Septuaginty s výjimkou posledního slova. Pavel užívá slovesného tvaru ἀθετήσω („zavrhnou“), což představuje (ve spojení s „moudrostí moudrých“ a „rozumnosti rozumných“) mnohem silnější vyjádření, než co je vyjádřeno v Septuagintě pomocí slovesa κρύψω, které znamená „skrýji“.

2. NARÁŽKY NA SEPTUAGINTU

Vedle textu 1 Kor 10,21 je v N-A²⁸ údaj „Is 65,11 𐤀“, což znamená, že ačkoliv se nejedná o citaci, text, který formuloval Pavel, vychází ze Septuaginty. Konkrétně se to týká spojení τραπέζης δαιμονίων, tj. „stolu démonů“. V Iz 65,11 prorok kritizuje ty, kdo opouštějí Hospodina, že připravují „stůl pro démona“ (τῷ δαίμονι τράπεζαν). Pavlova formulace v 1 Kor 10,21 nepředstavuje skutečný citát, protože se liší tvary slov. Avšak užití naprosto stejných slov v uvedeném obratu potvrzuje, že Pavel měl na mysli text Septuaginty, protože hebrejský text zmiňuje „stůl pro Gada“ (בֵּית לְגֵד).⁴

Podobný případ je možné nalézt v 1 Kor 3,10. Tam Pavel říká o sobě, že jednal jako „rozumný stavitel“ (σοφὸς ἀρχιτέκτων). Při volbě tohoto sebeoznačení byl Pavel zřejmě ovlivněn textem Septuaginty v Iz 3,3, kde se vyskytuje stejné slovní spojení, třebas v akuzativu (σοφὸν ἀρχιτέκτονα), zatímco hebrejský text má כְּסִיף הַחֵם, což se může chápat jako „zběhlý v kouzlech“.⁵

⁴ ČEP překládá „stůl pro bůžka štěstí“.

⁵ K tvaru כְּסִיף a jeho významu „kouzla, magie“ srov. např. William L. HOLLADAY, *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden: Brill, 1988, s. 118. ČEP volí jinou možnost překladu, když má „zručného řemeslníka“.

3. CITACE BEZ VÝSLOVNÉHO VZTAHU K SEPTUAGINTĚ

Odkaz, který je v N-A²⁸ připojen k 1 Kor 14,21, má podobu „*Is 28,11s*“. To znamená, že text z knihy proroka Izaiáše je vnímán jako citace, ale bez vztahu k Septuagintě. V 1 Kor 14,21 chce Pavel svoje stanovisko ohledně vyšší hodnoty prorokování ve srovnání s mluvením jazyky podtrhnout také autoritou Písma. S velkou pravděpodobností užívá k tomu text, který je v Iz 28,11n. Avšak Pavlova formulace („Jinými jazyky a rty cizozemců budu mluvit k tomuto lidu, ale ani tak mě nebudou slyšet“) má – s výjimkou slovního spojení „tomuto lidu“ – pouze několik slov společných s Izaiášovým textem. Jsou to: „rty“, „jiný“ a „mluvit“ v 28,11 a „slyšet“ v 28,12. Ovšem i uvedená společná slova nejsou ve stejných gramatických tvarech. Tak se kvalifikace textu coby citace může jevit jako problematičtější. Pro možný vliv na Pavlovu formulaci byla navržena i jiná starozákonní místa, především Dt 28,49⁶ (pro tvar slovesa v budoucím čase) a Jer 5,15 (pro 1. osobu jednotného čísla slovesa).⁷ Tyto vlivy jsou možné, ale pro Pavla byl nejspíše hlavním zdrojem text v Iz 28,11n. Kvalifikace textu jako citace se dá ospravedlnit jasnou společnou myšlenkou mluvení jazykem či jazyky, který je nesrozumitelný či které jsou nesrozumitelné. Není sice možné potvrdit, že Pavel užil také zde textu Septuaginty, ale na druhé straně rovněž nelze s jistotou říci, že se opíral o hebrejský text, protože v hebrejském textu je sloveso בְּדָבָר v 3. osobě singuláru („[Bůh] bude mluvit“), zatímco Pavel užil λαλήσω, tj. 1. osobu singuláru („budu mluvit“).

Podobný, i když ne totožný případ se nachází v 1 Kor 14,25, kde se Pavel snaží vyjádřit, jak by někdo „nevěřící nebo nezasvěcený“ (srov. 14,24) reagoval na prorokování křesťanského společenství. Tato osoba by padla na tvář, poklonila se Bohu a vyznala: „Vskutku, mezi vámi je Bůh.“ Nejblíže starozákonní text k tomuto vyznání je možné nalézt v Iz 45,14. Avšak Pavlova formulace se odlišuje od textu Septuaginty. Tam je nejenom jiný slovosled, ale hlavně zájmeno označující toho, kdo je osloven, je v jednotném čísle (ἐν σοί = „v tobě“, tj. v Izraeli). Není bez zájmovosti, že by zde někdo mohl vidět větší blízkost k hebrejskému textu,

⁶ Dt 28,49 (vedle Iz 28,11–12) uvádí k 1 Kor 14,21 např. edice Barbara ALAND – Kurt ALAND et al. (ed.), *The Greek New Testament*, 5. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2014 (v dalším: GNT⁵).

⁷ Srov. John Paul HEIL, *The Rhetorical Role of Scripture in 1 Corinthians*, Atlanta: SBL, 2005, s. 194.

v němž se nachází částice אַךְ, jejíž jedním z významů je také „opravdu, vskutku“. Pavlem užitě příslovce ὅντως („vskutku“) by se tak dalo chápat jako překlad této částice. Avšak hebrejská příslovečná částice אַךְ má také význam „pouze, jenom“, který se lépe hodí pro hebrejský text v Iz 45,14 (srov. překlad ČEP: „Jenom u tebe je Bůh...“), takže se zdá pravděpodobnější, že Pavel užil příslovce ὅντως sám od sebe, aby zdůraznil vyjádřené vyznání (srov. Pavlovo užití ὅντως v Gal 3,21). Jestliže edice N-A²⁸ pokládá Pavlovu formulaci za citát,⁸ je to snad proto, že v textu knihy proroka Izaiáš se nachází rovněž (jako u Pavla) sloveso „klanět se“ (v LXX je to προσκυνήσουσιν, tj. také tvar futura). Ovšem na formulaci vyznání „Vskutku, mezi vámi je Bůh“ měl snad vliv také text v Zach 8,23 („s vámi je Bůh“).⁹ Závislost na Septuagintě není jistá, nicméně možná.

Poněkud komplikovaný případ se vyskytuje v 1 Kor 15,54b, kde N-A²⁸ udává citaci z Iz 25,8. Ovšem Pavlova formulace „smrt byla pohlcena do vítězství“ (κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος) neodpovídá uvedenému starozákonnímu místu ani v hebrejském textu (srov. např. ČEP: „Panovník Hospodin provždy odstraní smrt“), ani hlavně vůbec v LXX („Smrt, když zvítězila, [je] pohltila“). Avšak Pavlova formulace je zcela totožná s Theodotionovým překladem, jak je dochován v majuskulním kodexu Q ze 6. století (uchovávaném ve Vatikánské knihovně). Nejlogičtější a nejspokojivějším vysvětlením je to, že Pavel je zde závislý na už dříve existujícím řeckém překladu Iz 25,8a, který se lišil od Septuaginty.¹⁰

⁸ Edice GNT⁵ v textu 1 Kor 14,25 však žádný citát nevyznačuje.

⁹ Např. Joseph A. FITZMYER, *First Corinthians: A New Translation with Introduction and Commentary*, Anchor Bible 32, New Haven: Yale University, 2008, s. 522, také uvádí 1 Král 18,39 a Dan 2,46n.

¹⁰ Srov. HEIL, *The Rhetorical Role*, s. 249: „Paul’s dependence upon a preexisting, non-LXX Greek text of Isa 25:8a.“ Heil sám se (tamtéž) domnívá, že čtení v kodexu Q mohlo vzniknout přizpůsobením k Pavlovu textu v 1 Kor 15,54b. Naproti tomu Arie VAN DER KOOIJ, „The Septuagint, the Recension of Theodotion, and Beyond: Comments on the Quotation from Isaiah 42 in Matthew 12,“ in Johannes de Vries – Martin Karrer (ed.), *Textual History and the Reception of Scripture in Early Christianity*, Atlanta: SBL, 2013, s. 201–218, zde 216, pozn. 57, je přesvědčen, že Pavel v 1 Kor 15,54 cituje už existující Theodotionův překlad, tzv. recenzi *kaige*. Pro náš pohled je rozhodující, že Pavel byl patrně ovlivněn překladem, který se lišil od Septuaginty.

4. ZBÝVAJÍCÍ NARÁŽKY NA KNIHU IZAIÁŠ

Zbývající odkazy na knihu Izaiáš u textu 1. listu Korinťanům v edici N-A²⁸ jsou chápány jako pouhé narážky nebo ozvěny, a to bez výslovného odkazu na Septuagintu. K 1 Kor 1,20 jsou uvedena tři místa z knihy Izaiáš: 19,11n.; 33,18 a 44,25. Pavel v tomto verši klade tři otázky (všechny začínají tázacím *ποῦ* „kde“), které byly velmi pravděpodobně ovlivněny textem v Iz 19,12 a 33,18, přičemž text v poslední otázce mohl být ovlivněn spíše Iz 19,11 než 44,25.¹¹ Pavlovu závislost na Septuagintě nelze samozřejmě potvrdit, třebaže *ποῦ* se vyskytuje jak v Septuagintě, tak v 1 Kor, protože se jedná současně o přesný ekvivalent hebrejského tázacího příslovce *מָה*. Ovšem na druhé straně nelze Pavlovu závislost na textu Septuaginty ani zde úplně vyloučit.

Velmi zapeklý případ se nachází v 1 Kor 2,9, kde Pavel formálně avizuje citaci z Písma slovy „jak je psáno“ (*καθὼς γέγραπται*), ale citovaný text („co oko nevidělo a ucho neslyšelo a na mysl člověka nevstoupilo, to Bůh připravil těm, kdo ho milují“) není možné nalézt nikde ve Starém zákoně. Pro základní myšlenku je možné odkázat na Iz 64,3: „Od věků se něco takového neslyšelo, k sluchu neproniklo, oko nespatřilo, že by jiný bůh, mimo tebe, učinil něco pro toho, kdo na něj čeká“ (ČEP). Pro jednotlivé obraty či slovní spojení je možné poukázat také na Iz 52,15; Iz 65,16; Jer 3,16; Jer 32,35; Dt 7,9; Neh 1,5; Sir 1,10b.¹² Jako možné vysvětlení lze předpokládat, že text, který Pavel „cituje“, byl snad v Pavlově paměti, protože ho předtím někdy slyšel jako souhrnné vyjádření biblického příslibu spásy. Mohlo to být třeba ještě během jeho židovského mládí.

Odkaz na Iz 65,23 připojuje N-A²⁸ k 1 Kor 15,58. Na obou místech se nepochybně nachází společná myšlenka neexistence „práce nadarmo“ u těch, kdo jsou věrní Bohu, ačkoliv konkrétní slovní formulace se odlišuje. Pavel užívá podstatného jména *κόπος* („práce, námaha“), zatímco v Iz 65,23 je sloveso, a to jak v hebrejském textu, tak v Septuagintě, jehož význam však koresponduje s Pavlem užitým substantivem. Zdá se minimálně velmi pravděpodobné, že Pavel byl při formulování tohoto textu inspirován výrokem o vyvolených, jejichž práce nebude marná, který se

¹¹ Důvodem by mohlo být stejné sloveso *μωραίνω* v Iz 19,11 v LXX, zatímco v Iz 44,25 je sloveso *μωρεύω*, třebas význam obou sloves je v podstatě stejný („učinit pošetilým“).

¹² Srov. FITZMYER, *First Corinthians*, s. 177–179, kde se také vylučuje vliv např. *Apokalypsy Eliášovy*, na kterou poukázal už Origenes, protože se jedná o spis z doby po apoštolu Pavlovi.

nachází v Iz 65,23.¹³ Zvláštní vliv Septuaginty není patrný, ale nelze jej také úplně vyloučit.

S textem 1 Kor 15,3b („Kristus umřel za naše hříchy podle Písem“) N-A²⁸ spojuje odkaz na Iz 53,5n.8n.12. V 1 Kor 15,3b cituje Pavel text, který byl zřejmě součástí prvotně křesťanské formule vyznání víry, která hovořila o Kristově smrti a zmrtvýchvstání. Z tohoto důvodu má tento odkaz v edici N-A²⁸ zvláštní postavení, které musíme odlišit od ostatních míst, na nichž Pavel cituje biblický text nebo na něj naráží na základě vlastního popudu od samého počátku.

VYHODNOCENÍ

Jaké závěry je možné učinit z předcházejících rozborů a srovnání míst v 1 Kor se starozákonními místy z knihy Izaiáš? Především není vůbec možné pochybovat o tom, že apoštol Pavel znal a užíval řecký překlad Starého zákona, kterému se říká Septuaginta. Tato skutečnost je zřejmá z citací, které jsou buď totožné s textem Septuaginty, nebo jsou jejímu textu velmi blízké (srov. 1 Kor 15,32 a 2,16). Na druhé straně nemůžeme na základě srovnaných textů s jistotou tvrdit, že apoštol Pavel znal a užil hebrejský text Starého zákona, i když je možné najít citace nebo narážky na text Starého zákona, které se dají pochopit jako překlad hebrejského textu (srov. např. 1 Kor 1,20). Avšak současně si lze představit i jiná řešení, např. že i zde je Pavel závislý na Septuagintě nebo že byl ovlivněn jiným překladem do řečtiny, který existoval už v době Pavlově a který se lišil od znění Septuaginty (srov. 1 Kor 15,54b). Zatřetí se z Pavlových citací i narážek zdá být dostatečně jasné, že Pavel formuloval své biblické odkazy z paměti, tj. bez přímého kontaktu s rukopisy Starého zákona.¹⁴ To vyplývá např. z faktu, že Pavel je velmi věrný biblickému textu, když se tento text na základě svého charakteru dá snadněji zapamatovat (srov. např. 1 Kor 15,32). Na druhé straně nelze přehlížet, že Pavlovo využití

¹³ Jako další místo uvádí N-A²⁸ 2 Kron 15,7. Edice GNT⁵ odkazuje právě na toto místo a Iz 65,23 vůbec nezmiňuje.

¹⁴ Stanley E. PORTER – Andrew W. PITTS, „Paul’s Bible, his Education and his Access to the Scriptures of Israel,” *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 5 (2008): 9–40, zvl. s. 37 a 39, vyslovili hypotézu, že Pavel citoval Starý zákon jak z paměti, tak z psané antologie biblických textů. Zkoumání míst z knihy Izaiáš v 1 Kor však existenci takové antologie nepotvrdilo.

biblického textu se může někdy jevit jako relativně dosti volné. A tato volnost nepochybně vyvolává otázku, která si vyžaduje odpověď. Tato odpověď může představovat čtvrtý a poslední výsledný bod zkoumání, které si dal za úkol tento příspěvek. Podle mého soudu by se Pavlův přístup při zacházení s biblickými texty dal formulovat velmi stručně pomocí slov samotného apoštola Pavla, kterých užil v 2 Kor 3,6: „litera zabíjí, ale Duch oživuje“ (τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτεννεί, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ), třebaš ne ve zcela stejném smyslu, v jakém to Pavel myslel na onom místě.¹⁵ Pro Pavla je nepochybně rozhodující poselství Písma, ne pouze slova, aniž by samozřejmě přehlížel či snižoval význam slov. Mohl každopádně užít přesného znění slov Bible, když to bylo možné a nepůsobilo to větší problémy. Mohl jistě také někdy odhlížet od bezprostředního kontextu, jak se to naučil od rabínské exegeze své doby, ale chtěl především vyjádřit to, co pokládal za skutečně vlastní duchovní poselství Písma, i když jeho formulace se mohla s přesným zněním textu Bible krýt jen částečně.

Zkoumání Pavlových citací ze starozákonní knihy Izaiáš a narážek na text z téže biblické knihy pokrývá samozřejmě jenom relativně malou část využití Bible apoštolem Pavlem. Jedná se pouze o určitý vzorek či o jakousi sondu. Ale přesto se lze domnívat, že závěry, které je možné z tohoto vzorku učinit, odpovídají zhruba tomu, jak Pavel zacházel s textem Písma a jak se snažil jeho poselství využít při psaní svých listů.

The Book of Isaiah in First Corinthians

Keywords: Book of Isaiah; 1 Corinthians; Septuagint; the Apostle Paul

Abstract: The Book of Isaiah is one of the most quoted or alluded to Old Testament books by the apostle Paul. The contribution studies these quotations or allusions in First Corinthians. The analysed passages are those on the outer margin of the critical edition of the New Testament Nestle-Aland. The analysis confirms that Paul knew and used the Sep-

¹⁵ Přesná interpretace Pavlovy formulace v 2 Kor 3,6b není snadná. Je otázka, do jaké míry Pavlova slova souvisí se Zákonem. Srov. Thomas SCHMELLER, *Der Zweite Brief an die Korinther. Teilband 1 (2Kor 1,1–7,4)*, EKK VIII/1, Neukirchen: Neukirchener, 2010, s. 186, který konstatuje, že zabíjející γράμμα má co činit se Zákonem, aniž lze obojí ztotožnit. Pavlem zde vyjádřený kontrast je třeba chápat nejspíše z pohledu dějin spásy (srov. Jan LAMBRECHT, *Second Corinthians*, Sacra Pagina 8, Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 1999, s. 43).

tuagint. His use of the Hebrew text cannot be confirmed with certainty. He may have also depended on a preexisting Greek translation of the Old Testament that was different from the Septuagint. Those of Paul's citations which are at times relatively free are such because he quoted by heart and it is apparent that Paul was focused on the spiritual message of the Bible.

Prof. Ladislav Tichý, Th.D.
Katedra biblických věd
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
ladislav.tichy@upol.cz